

Modern Türklük Araştırmaları Dergisi

Cilt 4, Sayı 1 (Mart 2007)

Mak. #5, ss. 46-56

Telif Hakkı © Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

‘ Alî Şîr Nevâyî’nin Divanları¹

Önal Kaya

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

ÖZET

Ali Şîr Nevâyî, Türk dünyasının en büyük şairlerinden biridir. Doğu Türk yazı dilinin ve edebiyatının gelişmesi ve edebî dil olmasında Nevâyî’nin eserlerinin payı büyüktür. Bunlar arasında, manzum eserlerinin ve dolayısıyla Divan’larının aynı bir yeri vardır. Gerek batı gerekse doğu Türk dünyasında 20. yüzyıla kadar pek çok şairi etkilemiştir. Bu nedenle Divan’ları önemlidir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Ali Şîr Nevâyî, Çağatay Türkçesi, İlk Divan, Bedâyi’u’l-Bidâye, Nevâdirü’n-Nihâye, Hızâyinü’l-Ma’ânî, Türkçe Divanları, Farsça Divan.

ABSTRACT

Ali Şîr Nevayî is one of the great poets of Turkish world. His works are important to the development of Eastern Turkish written language and literature. Among his works, his poems, and so his Divans have special place. He has affected a lot of poets both in western and eastern Turkish world until 20th. century. This is the reason why his Divans are so important.

KEY WORDS

Ali Şîr Nevâyî, Chagatai Turkish, First Divan, Bedâyi’u’l-Bidâye, Nevâdirü’n-Nihâye, Hızâyinü’l-Ma’ânî, Divans in Turkish, Persian Divan

¹ Bu makale, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü ile Özbekistan Ankara Büyükelçiliği tarafından, 5 Nisan 2006 tarihinde Ankara’da yapılan “Doğumunun 565. Yılında Büyük Özbek Şairi ve Devlet Adamı Ali Şîr Nevayî Bilimsel Toplantısı”nda bildiri olarak sunulmuştur.

Hayatı

Mîr Nizâmü'd-dîn ‘Alî Şîr Nevâyî, H. 17 Ramazan 844 / M. 9 Şubat 1441-42 yılında Herat'ta doğmuştur. Aslen Uygur Türklerinden olan babası Gıyâsü'ddîn Kîçkine Baḡşı ya da Kîçkine Bahadır, Horasan hâkimi Sultan Babur'un hizmetinde bulunmuştur. Anne tarafından dedesi Ebu Sa'îd Çisek de Hüseyin Baykara'nın dedesi Mirza Baykara'nın beylerbeyliğini yapmıştır. Bu nedenle Nevâyî'nin çocukluğu, Hüseyin Baykara ile birlikte geçmiş ve birlikte eğitim görmüşlerdir. (Levend 1965: 29; Eraslan 1986: 642).

Hüseyin Baykara'nın 1469 yılında tahta geçmesinden sonra, Nevâyî'ye mühürdarlık görevini vermiştir. 1472 yılında baba yerine koyduğu Seyyid Hasan Erdeşir ile birlikte mühürdarlık görevini bırakarak emir "divan beyi" olmuş, 1490 yılında da bu görevi bırakmıştır. (Levend 1965: 35, 42; Eraslan 1986: 642-643).

1476 yılında dostu Câmî'nin telkiniyle Nakşibendî tarikatına girmesinden sonra aralarındaki dostluk ilerlemiş, Nevâyî'nin eserleri üzerinde de etkilere yol açmıştır. (Levend 1965: 36; Eraslan 1986: 643).

1479 yılında Ebu Sa'îd'in oğlu Mirza Ebu Bekir'in ayaklanmasını bastırmak üzere Esterabad'a giden Hüseyin Baykara, yerinde Ali Şîr Nevâyî'yi naib yani vekil olarak bırakmıştır. (Levend 1965: 36; Eraslan 1986: 643).

1487 yılında Esterabad'a vali olarak atanmış, on beş ay bu görevde kalmış, ancak bir yıl sonra görevden affını istemiştir. (Levend 1965: 37, Yıldırım 2006).

Nevâyî, H. 11 Cemâziye'l-âhir 907 / M. 3 Ocak 1501 yılında Herat'ta vefat etmiş ve Sultan Hüseyin Baykara da Nevâyî ile olan arkadaşlığı, ona karşı olan saygısı ve sevgisine hürmeten Nevâyî'nin evinde üç gün yas tutmuştur. (Levend 1965: 46-47).

Ömrü, Herat başta olmak üzere Teft, Horasan, Sebzvar, Meşhed, Semerkand, Esterabad şehirlerinde geçmiş olması dolayısıyla bu şehirlerde Şerefüddin Ali Yezdî, Şeyh Kemâl-i Tevbetî, Hâce Fazlu'llah Ebu Leys Semerkandî, Sultan Ebu'l-Kasım Babur, Abdurrahman Câmî gibi devrinin meşhur âlim ve şairleriyle tanıştı. Onlardan feyz alarak bazılarının derslerine katıldı. Nevâyî'nin âlim olarak yetişmesinde Ebu Leys Semerkandî'nin, şair ve devlet adamı olarak yetişmesinde de Abdurrahman Câmî'nin büyük etkisi vardır. (Eraslan 1986: 642-643).

Nevâyî, çok büyük bir şair, tezhip, hat sanatlarından anlayan ve ilgilenen bir sanatkar, birçok besteleri olan bir musiki-şinastır. Nevâyî, *Mecâlisü'n-Nefâyis* adlı şuara tezkiresinde, aruzla ilgili bilgileri Derviş Mansur adlı bir şairden (Levend 1965: 31), musiki ile ilgili bilgileri de Hoca Yusuf Burhan'dan öğrendiğini nakleder. (Levend 1965: 227).

Nevâyî'nin edebiyata olan ilgisinin başlamasında öncelikle babasının ve dayılarının daha sonra da yetiştiği dönemdeki toplum yapısının rolünün olduğunu

söylemek mümkündür. Şiire meyiletmesinde de hece vezniyle şiirler söyleyen babası Kışkine Bahadır'ın, Kâbilî mahlasıyla şiirler yazan dayısı Mîr Sa'îd'in, Mîr Sa'îd'in oğlu Sabuhî mahlasıyla şiirler yazan Mîr Haydar'ın, Garîbî mahlasıyla şiirler yazan Muhammed Ali'nin etkisi vardır. (Levend 1965: 48). Ayrıca, babasının ölümünden sonra Nevâyî'nin koruyucusu olan, Türkçe şiirleri de bulunan Sultan Ebu'l-Kasım Babur ile Kalender mahlasıyla şiirler yazan ve Lutfî'yi okuyup onu örnek almasını telkin eden Hasan Erdeşir'in de rolleri büyüktür.

Çok küçük yaşta şiirler ezberlemeye başlamıştır. İlk ezberlediği şiir, Kasımû'l-Envâr'ın Farsça bir gazelidir. (Levend 1965: 48). Beğendiği ve okumaktan çok hoşlandığı eser ise Feridüddin-i Attar'ın *Mantıku't-Tayr* adlı eseridir. (Levend 1965: 49). Yaşadığı dönemde Fars dili ve edebiyatının Türkler arasında çok yaygın olması ve şairlerin büyük çoğunluğunun Farsça yazmaları gibi nedenlerle ilk şiirlerini, Fars diliyle ve Fânî mahlasıyla yazmıştır. On dokuz yaşında tanıştığı Molla Câmî'nin de Nevâyî'nin şairliği üzerinde çok büyük bir etkisi vardır.

Şair olan dayıları Kâbilî ve Garîbî ile Sultan Ebu'l-Kasım Babur'un Türkçe şiirlerinin bulunması ve Nevâyî'nin de bu atmosfer içinde yetişmesi, onda Türk dili ile şiir yazma hevesinin uyanmasına sebep olmuştur. (Levend 1965: 51-52).

Devrin en büyük şairi Lutfî, küçük yaşta Nevâyî'yi tanımış, onun şiirlerini okumuş, yeni şiirler yazması hususunda onu teşvik etmiştir. Nevâyî'nin şiirlerini o kadar çok beğenmiştir ki tarihçi Handmîr'in rivayetine göre, ilk divan'ı *Ġarâ İbî's-Sığar'* da yer alan

“ ‘ârızın yapkaç közümdin saçılır her lahza yaş
eyle kim peydâ bolur yılduz nihân bolğaç kıyaş”

...

“ kaşı allında Nevâyî birse cân ‘ ayb itmenġiz
ger budur mihrâb bir bir kayġusudur barça baş”

“Ey sevgili güneşin batımından sonra havarın kararmasıyla birlikte yıldızların birer birer ortaya çıkması gibi güneşe benzeyen yanağımı gizleyince gözümde her an yaşlar saçılmaktadır.”

...

Eğer Nevâyî, sevgilinin mihraba benzeyen kaşının karşısında ölecek olursa ayıplamayınız. Çünkü bütün başın kaygısı bu mihrabdır.”

gazeli ile ilgili olarak “Mümkün olsa, Fars ve Türk diliyle yazdığım 10-12 bin mısralık şiirimi bu gazelle değiştirdim” demiştir. (“Ali Şir Nevayi” www.kultur.gov.tr).

Nevâyî, şiirinin ve şairliğinin yanında her şeyden önce kendi milletini, kendi milletinin dilini ve bu dilin geleceğini düşünen, kendi dilinin diğer dillerle olan ilişkisi

ile ilgili olarak *Muḥakemetü'l-Luġateyn* adlı bir eser de yazan büyük bir dildir. (Barutcu Özönder: 1996).

Türk dili ve edebiyatının değişik alanlarında ve türlerinde verdiği eserlerle bir takım ilkleri gerçekleştirmiş, Türk dili ile ilk hamseyi, ilk şairler tezkiresini, aruz ilmiyle ilgili ilk teorik eseri o yazmıştır.

Babasının 1452 yılında Sebzvar valiliğine atanmasından sonra, Sebzvar'ın o zaman tanınmış şairi Mir Şâhî ile mektuplaşması, şiire olan ilgisini, merakını, düşkünlüğünü, yeterli derecede şiir bilgisine sahip olduğunu ve küçük yaşlardan itibaren şiir yazmaya başladığını gösterir. (Levend 1965: 51). Türkçe şiirlerinde Nevâyî mahlasını kullanır.

İlk Divan

Nevâyî'nin 24 yaşından önce yazdığı çocukluk ve gençlik yıllarına ait şiirler, halk tarafından çok beğenilmiştir. Şiirleri elden ele dolaşmış, şehzadeler aracılığıyla her tarafa yayılmıştır. Kendisi bir divan tertip etmeden önce, şiirlerinin başkaları tarafından bir araya toplanarak divan tertip ettiklerini, *Hutbe-i Devvânî*'de ifade etmektedir. Meşhur hattat Sultan Ali Meşhedî tarafından H. 870 / M1465/66 yazılmış olan bir yazma nüshası, *İlk Divan* adıyla ve tıpkıbasım olarak Hamit Süleyman tarafından 1968 yılında Taşkent'te yayınlanmıştır. (Süleyman 1968). *İlk Divan*'da, 391 gazel, 1 müstezat, 1 muhammes ve 41 rubai yer alır. Bu eserin en eski nüshası bugün Leningrat'ta M.E. Saltkova Şchedrina Saltkof Kütüphanesinde 564 numarada kayıtlıdır. (Eckmann 1996b: 191).

Bedâyi' u'l-Bidâye

Nevâyî, Sultan Hüseyin Baykara'nın arzusuyla 1469-1480 yılları arasında bir divan tertip etmiş ve *Bedâyi' u'l-Bidâye* adını vermiştir. Bu divanı için yazdığı dibace, *Hutbe-i Devvânî* adıyla *Ġarâ İbü's-Şâgar* nüshalarının başına alınmıştır. Bu dibace'nin 1484 yılından önce yazıldığı tahmin edilmektedir. Divanın bilinen dört yazma nüshası, Paris'te Bibliotheque National (Elde bulunan en eski tarihli yazma: H.885/M1480), Londra'da British Museum (İstinsah tarihi H.887 / M.1482), Bakü'de Azerbaycan Bilimler Akademisi ve Taşkent'te Özbekistan Bilimler Akademisi Edebiyat Müzesindedir. *Bedâyi' u'l-Bidâye*'de Dibace (Faşâhat), 585 gazel, 3 müstezat, 4 muhammes, 2 müseddes, 3 terci-i bend, 50 kıta, 78 rubai, 10 lugaz, 52 muamma, 10 tuyug, 46 ferd bulunmaktadır. (Eckmann 1996b: 191-193; Levend 1966: 1-2).

Nevâdirü'n-Nihâye

Nevâyî, kendisinin tertiplelediği ikinci divana *Nevâdirü'n-Nihâye* adını vermiştir. 1476-

1486 yılları arasında yazdığı şiirleri içerine alır. Nevâyî, bu eser için de bir dibace yazmıştır. Ancak bugün elde bulunmamaktadır. Üç nüshasının varlığı tespit edilmiş olup ikisi Taşkent'tedir. Ali Şir Nevâyî'nin kendisi tarafından yazıldığı ileri sürülen üçüncü nüsha, Tahran nüshası olup eser değişimi yoluyla Taşkent'e getirilmiştir. *Nevâdirü'n-Nihâye*'nin Sultan Hüseyin Baykara için Sultan Ali Meşhedî tarafından yazılmış olan tek nüshası, Taşkent'te Özbekistan Bilimler Akademisi Birünî Şarkşınalık Enstitüsündedir. *Nevâdirü'n-Nihâye*'de 628 gazel, 3 müstezat, 3 terci-i bend, 5 kıta, 46 rubai, 1 lugaz, 6 muamma, 1 tuyug bulunmaktadır. (Eckmann 1996b: 193; Levend 1966: 2).

Eser üzerinde Bilge Nalbant, 2005 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde doktora çalışması yapmıştır. (Nalbant: 2005).

Ḥazāyinü'l-Ma'ānī

Hüseyin Baykara, Emir Hüsrev-i Dihlevî'nin Melikşah Alp Arslan adına düzenlediği dört divandan bahisle Nevâyî'ye son yazdığı şiirlerden iki divan daha meydana getirmesini söylemiştir. Nevâyî'ye bu hususla ilgili olarak bir telkin de Molla Câmî tarafından yapılmıştır. Nevâyî yazdığı şiirleri zaman zaman arkadaşı ve yakın dostu Sultan Hüseyin Baykara'ya sunmuş onun düşüncelerini almıştır. Nevâyî de Baykara'nın arzusunu yerine getirmiş ilk divanlarda olan şiirlerle sonradan yazdığı şiirleri bir araya getirerek dört divana ayırmış ve *Ḥazāyinü'l-Ma'ānī* adını vermiştir. 1491-1499 yılları arasındaki şiirlerini içine alır. Bu eserin başında, H. 905 yılında yazılmış olan bir de dibace vardır. Türkiye'de tek nüshası, Nuruosmaniye Kütüphanesi'ndedir. Bu dibacede, divanlarla ilgili önemli bilgiler yer almaktadır. (Eckmann 1996b: 193; Levend 1966: 2). Eser, Hamit Süleyman tarafından Kiril harfleriyle yayınlanmıştır. (Süleyman: 1959-1960).

Son tertiplelediği divana *Ḥazāyinü'l-Ma'ānī* olarak ad vermesini dibacede,

*Çün bu ma'nî gevherleri barça ol Ḥazretinîḡ tab'ı maḥzenidin ve zihni kâmdın
ḥâşıl boldı. Ve elfâz u 'ibâret ḥazâyini hemol ma'nî gevherleridin toldı. Bu
ma'nîdin anıḡ atın Ḥazâyinü'l-Ma'ānî koyuldu.*

Bir genc ki baḥr-i lâ-mekânî didiler

Her kaḫresin âb-ı zindegânî didiler

Şeh maḥzen-i tab'ıdın nişânî didiler

Kim anı Ḥazâyinü'l-Ma'ānî didiler (Levend 1965: 58)

"Bu mana, anlam cevherlerinin hepsi O Hazretin tabiatının hazinesinden ve onun düşüncesinden ortaya çıktı. Ve sözleri ve ibareleri de o mana cevherlerinden doldu. Bu sebeple onun adı *Ḥazāyinü'l-Ma'ānī* olarak koyuldu.

Bir hazine ki mekânsız bir umman dediler

Her damlasına ab-ı hayat, ölümsüzlük suyu dediler
 Padişahın tabiatının hazinesinden bir nişan dediler
 Ki ona *Ḥazāyini’l-Ma‘āni* dediler”

şeklinde ifade etmektedir.

Ḥazāyini’l-Ma‘āni adı altında topladığı şiirleri, Emîr Hüsrev ve Molla Câmî’yi örnek alarak hayatının dört dönemine çocukluk, gençlik, olgunluk ve yaşlılık dönemlerine göre düzenlemiş ve *Ġarā’ibü’s-Şîgar* “Çocukluğun Gariblikleri”, *Nevâdirü’s-Şebâb* “Gençliğin Nadirlikleri”, *Bedâyi’u’l-Vasa’* “Orta Yaşlılığın Güzellikleri” ve *Fevâyidü’l-Kiber* “Büyükluğun Faydaları” adlarını vermiştir. (Levend 1965: 60-61).

Eserin *Dibace*’sinde, *Ġarā’ibü’s-Şîgar*’ın, 7-8 ile 20 yaşları arasında yazılan şiirleri, *Nevâdirü’s-Şebâb*’ın 20-35 yaş arasında yazılan şiirleri, *Bedâyi’u’l-Vasa’*’ın, 35-45 yaş arasında yazılan şiirleri ve *Fevâyidü’l-Kiber*’in 45-60 yaş arasındaki şiirleri içine aldığı söylenmekte ise de bu durum kesin değildir. Bilge Nalbant, *Nevâdirü’n-Nihāye*’de yer alan gazellerin son ayrıma göre dağılımını yaptığı çalışmada şöyle göstermiştir: “*Nevâdirü’n-Nihāye*’deki 555 gazelin, 265’i *Nevâdirü’s-Şebâb*’da, 117’si *Bedâyi’u’l-Vasa’*’ta, 101’i *Fevâyidü’l-Kiber*’de ve 66’sı *Ġarā’ibü’s-Şîgar*’da olmak üzere dört divana yayıldığı görülmektedir.” (Nalbant 2005: 19). Bu dağılım, ilk yazdığı şiirlerden 101’inin son divana alındığını göstermektedir.

Nevâyî’nin dört Türkçe divanını birlikte bulunduran nüshaların başında *Külliyat-ı Nevâyî* nüshaları gelir. Bu nüshalarda, eserlerinin tamamı ya da tamamına yakını bulunur. Külliyat’ın bilinen beş nüshası vardır. Bunlardan ikisi İstanbul’da olup birisi Topkapı Revan Bölümü 808 numarada kayıtlı, diğeri ise Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Bölümü 4056 numarada kayıtlıdır.

Topkapı nüshasında istinsah tarihi olarak *Ḥamse*’nin sonunda H. 901, *Ġarā’ibü’s-Şîgar*’ın sonunda ise H. 902 tarihi vardır. Derviş Mehmet Tâkî tarafından ta’lik hattıyla istinsah edilmiştir. Paris nüshası, Bibliotheque National 316 ve 317 numarada kayıtlıdır. Nestalik hatla, Ali Hicrânî adında bir müstensih tarafından Herat’ta dört sütun üzerine H. 933 yılında istinsah edilmiştir. Londra nüshası, nestalik hatla XV1. yüzyılın ortasında ya da sonunda istinsah edildiği söylenebilir. (Levend 1966: 3-7).

Nevâyî’nin sadece, dört divanını bir arada toplayan nüshalar, *Külliyât-ı Devvân* adını taşırlar. Bunlar Türkiye’de Topkapı Revan 807, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi no 5452, Üniversitesi Kütüphanesi no 2001, Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Bölümünde 3886 ve Konya Genel Kitaplığı 6623 numarada kayıtlıdır. (Levend 1966: 7).

Türkçe Divanları

1. *Ġarā 'ibü'ş-Şıġar*: İlk divandır. Kütüphanelerde ayrı divan hâlinde pek çok nüshaları vardır. İlk divana bu adın verilmesini Nevâyî,

Ol sebeddin evvelġi dīvānı kim tufūliyyet bahārı goncesininġ 'acīb gülleri ve şıġar gül-zārının bāġçesininġ ġarīb çiçekleri bile ārāste bolup irdi, Ġarā 'ibü'ş-Şıġar dinildi.

“Çocukluk ilkbaharının goncesinin acayip gülleri ve küçüklük gülbahçesinin garip çiçekleri ile süslü olmasından dolayı ilk divana Ġarā 'ibü'ş-Şıġar adı verildi” (Levend 1965: 58)

şeklinde açıklamıştır. Bu eser, Günay Kut tarafından önce, doktora tezi olarak hazırlanmış, daha sonra da Türk Dil Kurumu yayınları arasında yayınlanmıştır. Günay Kut'un çalışmasında 676 gazel, 1 müstezat, 3 muhammes, 1 müseddes, 10 bendlik bir terci-i bend, 147 beyitlik bir mesnevi, 50 mukatta, 133 rubai bulunmaktadır. (Kut 2003: XLIX).

2. *Nevādirü'ş-Şebāb*: İkinci divan olup, ayrı divan hâlinde Türkiye kütüphanelerinde bir nüshası yoktur. Eser üzerinde doktora çalışması yapan Metin Karaörs, Topkapı Revan K Bölümü 805 numarada kayıtlı olan nüshanın müstakil nüsha olmadığını tespit etmiştir (2004: 34). *Nevādirü'ş-Şebāb* adının verilmesini Nevâyî,

Ve ikinci dīvānı kim yigütlük, āşüfteliġ ve şebāb u ālüfteliġ yazı ve deştide yüzlengen nādir vaġāyi' bile pīrāste bolup irdi, Nevādirü'ş-Şebāb ataldı.

“Yiğitlik, gençlik, düşkünlük ovasında ve çölünde ortaya çıkan ender olaylarla süslü olmasından dolayı ikinci divana Nevādirü'ş-Şebāb adı verildi” (Levend 1965: 58-59)

şeklinde açıklamıştır. Karaörs'ün çalışmasında 651 gazel, müstezat, muhammes, müseddes, terci-i bend, terki-i bend, 51 kıta ve 51 muamma bulunmaktadır (2004: 35-37).

3. *Bedāyi'u'l-Vasa'at* : Üçüncü divandır. Türkiye'de ayrı divan hâlinde iki nüshası bulunmaktadır. Birisi, Ayasofya kütüphanesi 3980 numarada kayıtlıdır. Mahmud Katib tarafından Herat'ta H. 957 yılında istinsah edilmiştir. Diğeri, Agah Sırrı Levend'de bulunan nüshadır. *Bedāyi'u'l-Vasa'at* adının verilmesini Nevâyî,

Ve üçünçi dīvānı kim vasa'atı'l-hayāt mey-hāneside 'ışk bile şevk peymānesidin yüzlengen bedi' neşātlar keyfiyetin yazılıp irdi, Bedāyi'u'l-Vasa'at at koyuldu.

“Orta yaşlılık meyhanesinde, aşkla şevk kadehinin neden olduğu güzel sevinçlerin durumu yazıldığı için üçüncü divana Bedāyi'u'l-Vasa'at adı verildi.” (Levend 1965: 59; Levend 1966: 9)

şeklinde ifade etmiştir. Eser, Kaya Türkay tarafından doktora tezi olarak hazırlanmış, daha sonra da Türk Dil Kurumu yayınları arasında yayınlanmıştır. Kaya Türkay'ın çalışmasında 655 gazel, 1 müstezat, 2 muhammes, 2 müseddes, 1 terci-i

bend, 1 kaside, 58 mukattaat, 10 lugaz, 13 tuyug, 2 kıta bulunmaktadır (2002).

4. *Fevâyyidü'l-Kiber*: Dördüncü divan olup ayrı divan hâlinde Türkiye kütüphanelerinde üç nüshası vardır. İlk nüsha, Üniversitesi Kütüphanesi no 1565 numarada kayıtlıdır. Cemşit tarafından talik hatla H. 947 tarihinde istinsah edilmiştir. İkinci nüsha, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi no 2794 numarada kayıtlıdır. Hüseyin b. Haydarü'l-Hüseyinî-i Cürcanî tarafından H. 1043 yılında istinsah edilmiştir. Üçüncü nüsha, Ankara'da Türk Dil Kurumu kitaplığı B/33 numarada kayıtlı olup eksiktir. Bu nüsha “ r ” harfinden başlamaktadır. *Fevâyyidü'l-Kiber* adının verilmesini Nevâyî,

Ve törtünçi divânı ‘ömrniñ âhurlarında yüzlenen ‘ışk derd ü renci kaydaları kim cân-süz âh urmağ ve cân tapşurmaqdur kim anda şebt bolupdur, Fevâyyidü'l-Kiber laqab birildi. Ümmiz ol kim bu tört divân kim Sulţân-ı şâhib-ķurân atı bile müzeyyel durur ve elķâbı bile muţarraz, hem anıñ atı dik reb’-ı meskûnda tolğay ve hem anıÆ elķâbı dik törtünçi kökke diginçe münteşir bolğay.

İnsan hayatının sonlarında aşk derdi ve hastalığından dolayı ortaya çıkan can yakıcı bir şekilde ah çekmek ve ölüm derdine düşmek gibi hususlar orada yazıldığı için dördüncü divana *Fevâyyidü'l-Kiber* adı verildi. ... ” (Levend 1965: 59)

şeklinde açıklar. Eser, Önal Kaya tarafından doktora tezi olarak hazırlanmış (1989), daha sonra da metin kısmı, Türk Dil Kurumu yayınları arasında yayınlanmıştır (1996). Önal Kaya'nın çalışmasında, 680 gazel, 1 mesnevi, 1 müstezat, 2 Muhammes, 2 müseddes, 1 müsemen, 1 terci-i bend, 1 sakiname, 29 mukattaat, 20 kıta, 87 cevâhir-i müfrede tespit edilmiştir. *Fevâyyidü'l-Kiber*'de, Herat'a gelen Altın Ordu prensi Bahadır Sultan'ın kurultayı dolayısıyla yazılmış olan bazı nüshalarda mesnevi, bazı nüshalarda da *sâķî-nâme* adıyla görülen 458 beyitlik uzun bir manzume vardır. (Levend 1966: 197).

Farsça Divan

Nevâyî'nin dört Türkçe divanından başka Farsça yazdığı şiirlerini içinde bulunduran bir divanı daha bulunmaktadır. Bu divana gazellerle birlikte, 6 kaside, 1 müseddes, 1 terci-i bend, kıtalar, rubailer, tarih kıtaları, muamma ve lugazlar yer almaktadır. *Farsça Divan*'daki beyit sayısı 12.000 olup şiirlerinde *Fânî* mahlasıyla yazmıştır. Bu divanın başında da bir dibace vardır. (Levend 1965: 68-69).

Farsça Divanında, çoğu Hafız olmak üzere, bir kısmı Sa'dî'ye, Emîr Hüsrev'e, ve Câmî'ye nazireleri vardır.

Türkçe yazdığı kaside ve gazelde Nevâyî'nin üstadları Lutfî ve Sekkâkî'dir. Şiirlerini beğendiği şair de Emîr Şeyhim Süheylîdir. (Levend 1965: 68-69).

Nevâyî, divanlarında yer alan gazelleri, kendi zamanı ve zamanından önceki şairler gibi 28 harfte değil, *l, j, ç* ve *p* harflerini de ekleyerek 32 harfte yazmıştır. Her

harfin başında tevhid, münacat, na't vardır. Gazellerde anlam birliğine dikkat etmiştir. Her harfin başına ayrı ayrı başlıklar koymuştur: "elif harfinin afetlerinin ibtidası" gibi. Bazı nüshalarda görülen "ve lehū 'aleyhi'r-raḥme (Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun), ve lehū nevvera'llāhu merkadehu (Allah onun kabrini nurlandırsın, aydınlatsın)" gibi başlıklar Nevâyî'nin ölümünden sonra yazılmıştır. (Levend 1965: 66-67).

Nevâyî'nin şiirlerinde Doğu Türk yazı dili özellikleri yanında Oğuz ve Kıpçak grubuna ait özelliklerin varlığını gerek yaşadığı dönemde ve gerekse önceki dönemde yaşayan, Türkçe yazan şairlerin eserlerinde de bulunması ile açıklamak mümkün ise de ortak Türk yazı dilinin meydana getirilmesi için sarfedilen çabalar olarak da değerlendirmek mümkündür.

Dönemindeki her şair gibi Nevâyî de divan edebiyatının geleneklerine bağlı kalmış, ancak düşüncenin ikinci planda olduğu bir dönemde manaya çok değer vermiştir. Düşüncelerini ve duygularını bir arada vermiş, üslup ikinci planda kalmıştır. Ağah Sırrı Levend, Ali Şir Nevâyî'nin şiirlerini edebî yönden şöyle değerlendirmiştir:

"Divanlarında yer alan türlü şekillerdeki manzumeler günlük hayatın yankılarına, çağının yaşayan tiplerine, tarihi olaylara sık rastlanır. Nevâyî'de soyut kavramlar pek yoktur. Aşkta, yalnızlıktan, bekârlıktan, zühd ü riyadan, haksızlıktan, devrin vefasızlığından bahsediyorsa, bunları bir mazmuna bağlamak için yapmamıştır. Kendi düşünce ve duygularını ortaya koymuştur. ... Tabiatını zorlamadan söylediği şiirlerde neşe, heyecan, umut, umutsuzluk, iç üzüntüsü bütün samimiliğiyle görünür." (Levend 1965: 213).

Ölümünden sonra ünü, Türk dünyasının her tarafına yayılmış, gerek Osmanlı sahasında gerekse Orta Asya alanında gazellerine nazireler yazılmıştır. Hive Hanlığında, Hokand Hanlığında hemen hemen bütün şairler Nevâyî'yi taklit etmişler ve Nevâyî tarzında şiirler yazmışlardır. Özellikle Hive Hanlığında II. Muhammed Rahim Han ve Hokand Hanlığında da Ömer Han ve oğlu Muhammed Ali Han dönemleri, Nevâyî ve Fuzulî'yi taklit eden şairlerle dolup taşmıştır. Bunlar arasında Munis Harezmi (1778-1829), Muhammed Rıza Agehî (1809-1874), Ömer Han (saltanat süresi: 1810-1822), Cüneydullah Hazık, Molla Şiroğlu Mahmud (Mahmur), Mukîmî (1851-1903) gibi şairler sayılabilir. (Eckmann 1996a: 209, 210, 215-217, 225-226, 229).

Kaynaklar ve Kısaltmalar

Ali Şir Nevaî - www.alisimevai-kultur.gov.tr.pdf

BARUTCU ÖZÖNDER F. S. (1996) *Muhakemetü'l-Lügatayn. İki Dilin Mukayesesi*. TDK.Yay. Ankara.

CANIM, R. Türk Kültür ve Edebiyatında Ali Şir Nevayi ve Türkiye'de Ali Şir Nevayi Çalışmaları. www.ridvananim.com/Eserler (Aynı yazı: Atatürk Üniversitesi Türkiyat

- Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. Yıl: 9, Sayı: 19, s.137-146).
- ECKMANN J. (1996a) Çağatay Edebiyatının Son Devri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1963*, Ankara: 1964, Türk Dil Kurumu Yay., (Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar, Hazırlayan: O. F. Sertkaya, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını). 208-243.
- ECKMANN J. (1996b) Nevaî'nin İlk Divanları Üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1970*, Ankara: 1971, Türk Dil Kurumu Yayını. (Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar, Hazırlayan: O. F. Sertkaya, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını). 191-207.
- ERASLAN K. (1986) Çağatay Şiiri. *Türk Dili Dergisi Türk Şiiri Özel Sayısı 11 (Divan Şiiri)*, 415, 416, 417, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını. 564-718.
- GANIEVA S. (1991) *Nevadirü'n-Nihaye*. Özbekistan Fenler Akademisi Neşriyatı, Taşkent.
- KARAÖRS M. (1985) ‘Alî Şîr Nevâyî, Nevadirü's-Şebâb. Doktora tezi, İstanbul.
- KARAÖRS M. (2004) Nevadirü's-Şebâb, Ali Şîr Nevâyî'nin İkinci Divanı. *Ali Şîr Nevâyî'nin 560. Doğum, 500. Ölüm Yılı Dönümlerini Anma Toplantısı Bildirileri 24-25 Eylül 2001*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını. 33-49.
- KAYA Ö. (1989) ‘Alî Şîr Nevâyî, Fevâ'idü'l-Kiber, İnceleme-Metin-Dizin. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi. Ankara.
- KAYA Ö. (1996) ‘Alî Şîr Nevâyî, Fevâ'idü'l-Kiber. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını. Kaya 1996.
- KUT G. (2003) ‘Alî Şîr Nevâyî, Ğarâ'ibü's-Şîğar İnceleme-Karşılaştırmalı Metin. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını.
- LEVEND A. S. (1965) *Ali Şîr Nevai 1. Cilt: Hayatı, Sanatı ve Kişiliği*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını. Levend 1965.
- LEVEND A. S. (1966) *Ali Şîr Nevai II. Cilt: Divanlar 4 Türkçe, 1 Farsça Divan*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını. Levend 1966.
- NALBANT B. (2005) ‘Alî Şîr Nevâyî, Nevadirü'n-Nihâye. (İnceleme, Metin, Dizin, Notlar). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi. Ankara. Nalbant 2005.
- NALBANT B. (2006) Ali Şîr Nevâyî'nin Dest-i Hattı: Türkçe Divanları Arasındaki Yeri. *Doğumunun 565. Yılında Büyük Özbek Şairi ve Devlet Adamı Ali Şîr Nevâyî Bilimsel Toplantısı, 5 Nisan 2006, Ankara*. Ankara Ü, Dil ve Tarih-Coğrafya F, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü-Özbekistan Ankara Büyükelçiliği.
- SÜLEYMAN H. (1959-1960) *Ali Şîr Nevâyî, Hazayinü'l-Maani*, cilt: 4. Taşkent. Süleyman 1959-1960.
- SÜLEYMAN H. (1968) *Ali Şîr Nevâyî İlk Divan, 1966 yılı köçürülgen kolyazmanın faksimile neşri*. Taşkent, XII+143.
- TÜRKAY K. (2002) ‘Alî Şîr Nevâyî, Bedâyi'u'l-Vasa' Üçüncü Dîvân. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını. Türkay 2002.
- YILDIRIM T. (2006) Yakın Dostu Hüseyin Baykara'nın Eserlerinde Ali Şîr Nevâyî. *Doğumunun 565. Yılında Büyük Özbek Şairi ve Devlet Adamı Ali Şîr Nevâyî Bilimsel Toplantısı, 5 Nisan 2006, Ankara*. Ankara Ü, Dil ve Tarih-Coğrafya F, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü-Özbekistan Ankara Büyükelçiliği.

Önal Kaya

Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi. Araştırma Alanı Doğu Türk yazı dili ve edebiyatı

Adres: Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. 06530 Sıhhiye-Ankara. Türkiye.

E-posta: okaya@humanity.ankara.edu.tr

Yazı Bilgisi:

Alındığı tarih: 5 Nisan 2006

Yayına kabul edildiği tarih: 30 Haziran 2006

E-yayın tarihi: 27 Mart 2007

Çıktı sayfa sayısı: 11

Kaynak sayısı: 20